

Mironczuk, Jan

Prawosławie w powiecie ostrołęckim wobec odbudowy Rzeczypospolitej po I wojnie światowej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 23, 65-80

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWOSŁAWIE W POWIECIE OSTROŁĘCKIM WOBEC ODBUDOWY RZECZYPOSPOLITEJ PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

THE ORTHODOX IN THE OSTROŁĘKA ADMINISTRATIVE DISTRICT IN RELATION TO THE RESTORATION OF THE POLISH REPUBLIC AFTER WORLD WAR I

Wprowadzenie

W wydanej przed kilku laty pracy o „zapomnianym dziedzictwie” prawosławni autorzy zauważają: „Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości sytuacja Kościoła prawosławnego radykalnie się zmieniła. Utracił on dużo budynków i gruntów cerkiewnych na rzecz Kościoła katolickiego, wiele zabrano na skarb państwa [...] Jednocześnie władze państwowe, nie bez inspiracji czynników kościelnych, zastosowały politykę odwetową i w okresie międzywojennym 451 obiektów sakralnych zniknęło z mapy II Rzeczypospolitej Polskiej”¹.

W tej kwestii oczywiście można przyjąć optykę „sprawiedliwości dziejowej” – władze carskie „bezprawnie” wdarły się na teren polski i „niepotrzebnie” powstały tam świątynie prawosławne. Stawiając jednak tak sprawę, warto zwrócić uwagę na niektóre wątpliwości. Po pierwsze, świątynie budowali, modlili się w nich, mieszkali nieopodal, konkretni ludzie, zwykle słabo lub wcale niezwiązani z decydentami politycznymi. Po drugie, każde zawirowanie polityczne może spowodować zmianę władz i granic, a wtedy ten smutny los „znikania”, także z historii nowych „władców”, może spotkać różne społeczności i kultury, jak to

* dr nauk humanistycznych w dziedzinie historii

¹ O. (otiec) G. Sosna, m. (matuszka) A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*, Białystok 2002, s. 13. Jeszcze bardziej dramatycznie pisze M. Dolistowska, *Kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Łapach: jego architekt Kaziemierz Skórewicz*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 3, s. 65: „Wynikiem tego była silna tendencja w pierwszych latach niepodległości do usuwania śladów rosyjskiego panowania, jak pisano odmoskwieczania, pozbywania się carskich pamiątek, łącznie z rozbieraniem cerkwi lub przekazywaniem ich na rzecz kościoła katolickiego w ramach rewindykacji”.

np. stało się z ludnością polską na Kresach w wyniku II wojny światowej. Jeszcze jednym, „nienaukowym”, motywem podjęcia powyższego tematu przez autora jest zauważenie faktu dużych strat, jakie poniosło prawosławie w ostatnim czasie – niszczenie jego dziedzictwa w Kosowie i Metohii przez albańską większość (m.in. zdewastowanie 150 świątyń i wypędzeniu tysięcy ludzi od czasu interwencji natowskiej w 1999 r.), a także konflikt gruziński, który mimo zaangażowania różnych sił, właściwie dotknął tylko prawosławnych.

Celem niniejszej pracy jest zarysowanie problemu dość nietypowego w okoliczności radości z odzyskanej niepodległości – próba zajrzenia do strony przegranej. Chodzi o ukazanie wpływu I wojny światowej, a co za tym idzie – odbudowy Rzeczypospolitej, na stan prawosławia w powiecie ostrołęckim. Po części temat ten został już podjęty w pracy o mniejszościach chrześcijańskich w powiecie ostrołęckim². Pogłębiano go dalszymi badaniami, ale przede wszystkim skupiono się nad aspektami tak postawionego tematu – jaki był stan liczebny i status prawny prawosławnych na tym terenie przed wojną i już po powstaniu II RP, ile i jakich zbudowano świątyń tego wyznania i co się z nimi stało po 1918 r.; niezwykle interesującą kwestią jest badanie relacji ludności prawosławnej z zawsze dominującą liczebnie w powiecie ostrołęckim ludnością katolicką.

„Budowanie” prawosławia w powiecie ostrołęckim

Mimo, że panowanie prawosławnych Romanowów na ziemiach etnicznie polskich, a więc i na Mazowszu Północnym, obejmowało równo sto lat (1815-1915), to ich rzeczywisty wkład w „zaprowadzaniu” prawosławia na tym terenie rozpoczął się „dopiero” w wyniku represji po powstaniu listopadowym. W Ostrołęce, gdzie stoczono 26 maja 1831 r. zwycięską dla Rosjan bitwę, na prawym brzegu Narwi, ok. 200 m od mostu, w 1847 r. odsłonięto monumentalny pomnik; identyczny, choć z innym napisem, jak w Olszynie Grochowskiej. „Na przedniej ścianie pomnika znajdowała się ikona Świętego Izydora, patrona dnia 14 maja [wg stylu juliańskiego – J.M.], w którym odbyła się bitwa”³. Na pomniku umieszczono napisy informujące o zwycięstwie nad „buntowniczymi” wojskami (nie pisano o ich polskości), nazwiska dowódców rosyjskich, straty obu stron (raczej zawyżono straty polskie, a zaniżono własne⁴).

Prawdopodobnie w tym czasie obok pomnika postawiono drewnianą niewielką cerkiew, służącą zapewne niewielkiemu rosyjskiemu garnizonowi, osobom za-

² J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka 2007, s. 33-46.

³ K. Sokoł, A. Sosna, *Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815-1915*, Moskwa 2005, s. 65.

⁴ Tamże; M. Rybiński, *Wyprawa przeciw gwardio i bitwa pod Ostrołęką (1831)*, wstęp i red. N. Kasperek, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego (dalej: „Zeszyty Naukowe OTN”) nr XIX, Ostrołęka 2005, s. 24; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 165.

angażowanym w realizacji budowy i pilnowaniu pomnika, urzędnikom⁵. I znów prawdopodobnie to ten budynek przeniesiono na lewy brzeg Narwi, przy ul. Łomżyńskiej (obecnie ul. Kościuszki i ul. Traugutta), w pobliżu której stacjonował 21 Muromski pułk piechoty (u styku dzisiejszych ulic Łęczysk i Mazowiecka); w każdym razie drewnianą cerkiew dla tego garnizonu pobudowano w 1889-1890 r.⁶ Zwiększanie liczby wojsk i postępująca rusyfikacja, a także, co nas najbardziej interesuje – zwiększanie udziału prawosławia na terenach polskich, były związane z reakcją władz carskich na rosnący opór społeczeństwa polskiego (powstanie styczniowe), a także napięciami w polityce międzynarodowej.

Również w Wojciechowicach pod Ostrołęką na przełomie lat 70. i 80. XIX w. ulokowano duży garnizon wojskowy; ostatecznie były to: 22 Niżnegorodzki pułk piechoty, 16 Głuchowski pułk dragonów i 10 batalion saperów. „W Głuchowskim Pułku Dragonów wzniesiono pierwszą wojskową cerkiew w budynku koszar. 13 października [wg stylu juliańskiego – J.M.] 1891 roku w obecności całego garnizonu dziekan łomżyński Wozniesieński [protorej Arkadij Wozniesieński – J.M.] dokonał wyświęcenia cerkwi”⁷. Jednym z pierwszych duchownych tej świątyni został o. Antoni Jakowlewicz, który w kwietniu 1893 r. został nagrodzony przez arcybiskupa chełmsko-warszawskiego Flawiana prawem noszenia specjalnej chusty (nabiedriennik), symbolizującej „miecz duchowy”⁸. W 1893 r. oddano też drewnianą cerkiew (cerkiew domowa) garnizonową 22 Niżnegorodzkiego pułku piechoty pw. Matki Bożej Włodzimierskiej⁹.

Nowy etap budowy cerkwi wojskowych nastąpił w 1900 r., kiedy to minister wojny Kuropatkin nakazał zaprojektować cerkiew, „która byłaby niedroga w budowie [do 40 tys. rubli – J.M.], a jednocześnie mieściła około tysiąca żołnierzy. Przewidywano, że będą one budowane w odległych garnizonach i na nieprawosławnych ziemiach imperium”¹⁰. Do wybuchu wojny zbudowano około 50 cerkwi tego typu, w tym 10 na ziemiach polskich, a wśród nich cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego (Spaso-Preobrażenskaja Cerkov) w Ostrołęce¹¹. Na jej

⁵ J. Szczepański, *Cerkwie pułkowe w Ostrołęce*, „Zeszyty Naukowe OTN” nr X, Ostrołęka 1996, s. 144; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 169.

⁶ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815-1915*, Moskwa 2003, s. 56; J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 35-36.

⁷ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 57. Była to więc cerkiew tzw. domowa – zlokalizowana „nie w specjalnie wybudowanym budynku świątyni, ale w każdym innym pomieszczeniu adaptowanym na cerkiew – w koszarach, szkole, szpitalu lub budynku mieszkalnym. W części takiego budynku umieszczano ikonostas i utensylia cerkiewne” – tamże, s. 15. Wspomnianej cerkwi nie liczono jako oddzielnej – Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży (dalej: APŁ), Obzory po Łomżyńskiej Gubierni 1904, s. 11: „Cerkvej v gorodie Ostrolenkie: 1 dierieviannaja”; jeszcze nie odnotowano oddanej 20 października 1904 r. murowanej cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego.

⁸ Za: J. Szczepański, *Cerkwie*, s. 143.

⁹ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 57, 103.

¹⁰ Tamże, s. 20.

¹¹ Tamże, s. 56; J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 36-38; J. Szczepański, *Cerkwie*, s. 144.

budowę przywieziono pociągiem cegłę bardzo mocną na stację Ostrołęka, skąd miejscowi chłopci furmankami przetransportowali ją na miejsce budowy¹².

Niedługo przed wybuchem wojny, być może w 1912 r. (o czym niżej) wybudowano jeszcze jedną cerkiew w Wojciechowicach pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła¹³. Dotąd zwykle błędnie łączy się jej budowę z datą 1890 lub 1891 (są to daty budów w/w drewnianych świątyń dla wojska); być może związane jest to z przeniesieniem niektórych elementów świątyni zbudowanej wcześniej w Wojciechowicach do nowo zbudowanej¹⁴. Dodać jeszcze trzeba, że ta murywana świątynia, podobnie jak wcześniejsza zbudowana w 1891 r., należała do 16 Głuchowskiego pułku dragonów¹⁵.

Poza Ostrołęką w powiecie postawiono jeszcze cerkiew dla Straży Granicznej w Myszyńcu w 1908 r.¹⁶

Poza wojskiem rosyjskim, którego łącznie na terenie powiatu było wg spisu powszechnego z 1897 r. nieco ponad 8 tys. (ludności cywilnej 80 tys.), mieszkali też prawosławni cywile (zob. Tab. 1). W samej Ostrołęce wraz z przedmieściami w 1901 r. było ich 193 osoby, w 1905 r. nieco mniej – 174 osoby (38 z rodzin urzędniczych, 54 – kupieckich, 82 – chłopskich)¹⁷. W tym czasie podlegali oni parafii Św. Trójcy w Łomży (prichod Łomżinskogo Swiato-Troickogo Sobora), do której należało 2053 osoby (mężczyzn 1146, kobiet 907). W granicach tej rozległej parafii prawosławnej mieszkało 195226 katolików (odpowiednio 99020 i 96206), 1714 luteran (869 i 845), 43061 żydów (21472 i 21589), staroobrzędowców i „sektantów” (baptystów i szundystów) – brak¹⁸

Prawosławni stosunkowo słabo wchodzili w relacje z katolicką większością, jak też z inną mniejszością narodowo-wyznaniową, jaką byli Żydzi. Jednakże nie oznacza to, że tych relacji nie było. W danych statystycznych prowadzonych przez Łomżyński Dekanat Prawosławny (Łomżinskij Pravosławnyj Błagocinnij)¹⁹ wprowadzono specjalną rubrykę o ślubach prawosławnych z innowiercami. I tak np. pod datą 15 września 1900 r. znajduje się notatka o zawartym małżeństwie: „Urzędnik pocztowy – telegrafista ostrołęckiej poczty-telegrafu Sergiusz Aleksiejew Dabicz, wyznania prawosławnego, kawaler i mieszkanka miasta

¹² Wywiad z Henrykiem Ciszewskim (ur. 1920, zam. Ostrołęka, regionalista) z 10 listopada 2008 r. (w posiadaniu autora): „Cegłę wozili Kalicki i Zaorski (mój wuj)”.

¹³ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 57.

¹⁴ J. Szczepański, *Cerkwie*, s. 143; K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 15-19, 103.

¹⁵ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 57, 103.

¹⁶ J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 36; Paprocka W., *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993, s. 59.

¹⁷ Za: O. (otiec) G. Sosna, m. (matuszka) A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo*, s. 124.

¹⁸ APL, Łomżinskij Pravosławnyj Błagocinnij (Łomżyński Dekanat Prawosławny, dalej: ŁDP), sygn. 52 (Raznyje statističeskije vedomosti 1896-1915), k. 28.

¹⁹ Por. J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 37.

Ostrołęki guberni łomżyńskiej Semforiona Konstantinowa Weliamowska [nauczycielka – J.M.], rzymsko-katolickiego wyznania”²⁰.

Należy zauważyć jeszcze jedną cechę rosyjskiego panowania na ziemiach etnicznie polskich: „Cerkiew prawosławna nie prowadziła misji w Polsce i uznawała dominującą pozycję Kościoła katolickiego”²¹ (inaczej wyglądał stosunek do unitów, ale to odrębne zagadnienie). Wojskowi, jak też urzędnicy, którzy dominowali wśród ludności prawosławnej, nie decydowali o swoim miejscu pobytu. Pozostałe grupy prawosławnych (kupcy, przemysłowcy, robotnicy, chłopci), którzy przybywali na ziemię polskie, musiały się liczyć z niechętnym doń stosunkiem katolickiej większości. Było to zwłaszcza widoczne podczas patriotyczno-narodowych ruchów lat 1860-1864 i 1905-1907. Prawosławni, jak też sprzyjający im np. niemieccy bogaci fundatorzy cerkwi, musieli liczyć się z wrogością, napaściami czy nawet zabójstwami ze strony większości polskiej²². Poczucie zagrożenia czy niepewności, a zapewne też inne czynniki, powodowały ucieczkę części prawosławnych z ziem polskich, a także konwersję – „odpadnięcie” (otpavszije) od prawosławia²³. W jakimś stopniu tę sytuację prawosławiu rekompensowały konwersje z innych wyznań²⁴.

Wracając do powiatu ostrołęckiego, należy zauważyć, że mimo trwającej od 1885 r. rusyfikacji w szkołach (jęz. rosyjski jako wykładowy), szkolnictwo na tym terenie, z pewnymi wyjątkami, pozostawało w rękach polskich²⁵. Sytuacja prawosławnych uczniów wcale nie była łatwą: „W ostrołęckich szkołach miejskich – męskiej i żeńskiej wyznaczono oddzielne wynagrodzenie, 50 rubli rocznie, na wykład Słowa Bożego uczącym się prawosławnym, których w r.b. 1908/1909 w obu szkołach było 8 osób. Nauczycielem religii od 1905 r. był w tych szkołach duchowny 16 Głuchowskiego pułku dragonów Nikołaj Kropotow, który wypełniał niedokładnie swoje obowiązki. Od początku grudnia 1908 r. zupełnie przestał odwiedzać szkoły, by tam uczyć Słowa Bożego [...] Duchowny Kropotow tłumaczy to swoimi głównymi obowiązkami. Uznając [...] za konieczne zwolnić duchownego Nikołaja Kropotowa od obowiązku nauczania religii w ostrołęckich szkołach,

²⁰ APŁ, ŁDP, sygn. 52, k. 8-15, Vedomost o brakach Pravosławnych lic s inowiercami po przychodu Łomżińskiego Sviato-Troickogo Sobora za 1900 god.

²¹ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 21.

²² Tamże, s. 21-25; J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 37-38.

²³ APŁ, ŁDP, sygn. 52, k. 197, Vedomost ob otpavszich ot Pravosławija po przychodu Łomżińskiego Sviato-Troickogo Sobora za 1912 g.: Łomża św. Trójcy -57, Hodyszewo-330, Grajewo -25, Kolno-8, Łapy-4, Wysokie Mazowieckie-0, Ostrów Maz.-17. Spośród tych *otpavszich* do katolicyzmu przeszło: w Łomży-2, w Grajewie-1.

²⁴ APŁ, ŁDP, sygn. 52, k. 301-302, Vedomost za 1913 g. Na prawosławie z katolicyzmu przeszło: Łomża św. Trójcy-6, Łomża św. Konstantyna-7, Hodyszewo-1, Łapy-6, Grajewo-1; łącznie-21 osób. W tym zestawieniu parafii prawosławnych w dekanacie łomżyńskim występuje też „parafia w Ostrołęce”(!).

²⁵ *Pamiętna książka Łomżińskiej Guberni na 1914 g.*, s. 181-183. Spośród 6-u szkół w Ostrołęce z przedmieściami nauczyciele rosyjscy prowadzili progimnazjum żeńskie (Zofia Wołkowska) oraz 2-klasową szkołę przy stacji (Wasilij Aleksiejew, Michaił Szepieluk). Wszystkie szkoły gminne (łącznie 21) prowadzili Polacy.

wstępnie poruczyłbym naukę Słowa Bożego pierwszej nauczycielce gimnazjum żeńskiego Lubie Winogradowej. Proszę Waszą Wielmożność o powiadomienie mnie, jak mam zapewnić wykład Słowa Bożego dla prawosławnych uczniów, którzy już długo pozostają bez nauki religii, a nie może to dłużej trwać”²⁶.

Również władze lokalne w powiecie ostrołęckim pozostawały w rękach polskich (zob. Tab. 1). Jedynie w samej Ostrołęce niektóre urzędy były zarezerwowane dla Rosjan, jak np. stanowisko naczelnika powiatu²⁷.

Ciągle sporną kwestią pozostaje ustalenie, czy w Ostrołęce utworzono samodzielną parafię prawosławną. Pomijając stanowiska skrajne, tzn. zdecydowanie określające ten problem na nie lub na tak (władz polskich po odbudowie Rzeczypospolitej – zob. Tab. 2, jak też autorów prawosławnych²⁸), należy zauważyć, że i ówczesne źródła rosyjskie są rozbieżne. I tak, w 1912 r., na wniosek 21 Muromskiego pułku piechoty (który w 1910 r. przeniósł się do Różana), cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego została przekazana „w opiekę Jego Wysokiej Świątobliwości Mikołajowi, Arcybiskupowi Warszawskiemu i Przywisłańskiemu [i – J. M.] przekazana we władanie biskupstwa [warszawskiego – J. M.]”²⁹. Cerkwie wojskowe podlegały „jurysdykcji ministerstwa wojny, a nie biskupowi diecezjalnemu”³⁰, były to więc argument za utworzeniem parafii ostrołęckiej dla prawosławnych cywilów (być może właśnie wtedy nastąpiło otwarcie cerkwi garnizonowej w Wojciechowicach – dla wojska). Dodatkowo, za utworzeniem parafii jest wzmianka o konwersjach w 1913 r. w parafiach prawosławnego dekanatu łomżyńskiego (zob. przyp. 23), jak też fakt uczestnictwa samych cywilów w cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Ostrołęce, bez udziału wojskowych, w sakramencie pokuty (spowiedzi) w święto Wniebowstąpienia 1914 r.³¹, a więc tuż przed rozpoczęciem wojny. Z drugiej strony, w bardzo dokładnych statystycznych opracowaniach z lat 1912–1914, jakimi są Pamiatnyje kniżki³², brak wzmianek o parafii prawosławnej w Ostrołęce i powiecie, choć fakt ich istnienia w innych powiatach

²⁶ APL, ŁDP, sygn. 52, k. 65, Pismo naczelnika Łomżyńskiej Dyrekcji Oświaty z 14 lipca 1909 r. do Warszawskiego Okręgu Oświaty

²⁷ *Pamjatnaja kniżka na 1914 g.*, s. 172–174; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 191.

²⁸ O. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo*, s. 124.: „Po utworzeniu parafii w Ostrołęce i Kolnie cerkiew łomżyńska w 1910 r. skupiała 1909 wiernych (1786 mężczyzn i 123 kobiet)”. Niezrozumiałe są dane podawane przez autorów co do liczby mężczyzn i kobiet w 1910 r., skoro, jak podają, w 1905 r. z rodzin urzędniczych w Łomży mieszkało 488 mężczyzn i 375 kobiet. Antoni Mironowicz również podaje, że w Ostrołęce została zorganizowana parafia prawosławna – A. Mironowicz, *Z dziejów prawosławia na Białostoczczyźnie* [w]: [www. Bialorus.pl](http://www.Bialorus.pl).

²⁹ APL, ŁDP, sygn. 44, k. 87, *Vedomost o cerkvi sostojaszczej v gor. Ostrolenkie Varszavskoj Eparchii za 1913 g.*

³⁰ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 20.

³¹ Zob. J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 39 (Tab. 6).

³² *Pamjatnaja kniżka*.

skrupulatnie odnotowywano³³. Taka rozbieżność źródeł uniemożliwia na razie kategorię powiedzenie się autora za którymś ze stanowisk.

Tabela 1. Prawosławni w Ostrołęce i gminach pow. ostrołęckiego w 1911 r.

Gminy i władze (stan na 1914 r.)	Liczba osób prawosławnych w 1911 r.		
	M	K	R
m. Ostrołęka, burmistrz Adam Dmochowski (od 1901 r.)	159	38	130
Wach, wójt Józef Samsel (od 1911 r.)	127	36	110
Goworowo, wójt Ignacy Prusaczyk (od 1910 r.)	286	74	240
Dylewo, wójt Franciszek Domurad (od 1910 r.)	10	2	15
Myszyniec, wójt Jan Ropiak (od 1911 r.)	13	4	14
Nakły, wójt Władysław Białobrzewski (od 1911 r.)	23	6	29
Nasiadki, wójt Jakub Nalewajko (od 1911 r.)	6	6	12
Piski, wójt Franciszek Chrostowski (od 1913 r.)	6	8	7
Rzekuń, wójt Jan Laskowski (od 1912 r.)	12	14	19
Troszyn, wójt Piotr Dzwonkowski (od 1911 r.)	7	2	–
Czerwin, wójt Marcei Kowalewski (od 1910 r.)	13	2	–
Szczawin, wójt Kazimierz Dobek (od 1911 r.)	20	4	–
Razem	387	340	727

Źródło: *APL, ŁDP, sygn. 52, k. 141, Svedenije o licach prawoslawnego nasele-nija s 1 ijulia 1911 g. po Ostrolenskomu ujezdu; Pamjatnaja kniżka Łomzińskiej Guberni na 1914 g., s. 173-174;*

Uwaga: M – mężczyźni, K – kobiety, R – razem.

Katastrofa – 1915, 1918, 1920...

„Rosyjskie panowanie zakończyło się w Polsce latem 1915 roku, kiedy wojska niemieckie potężnym uderzeniem w krótkim czasie zajęły cały kraj. Większość rosyjskich mieszkańców ewakuowała się z wycofującą się armią. Cerkwie pozostały bez parafian i kleru”³⁴. Trzeba w tym miejscu dodać, że nie tylko „rosyj-

³³ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 25. Por. też *Bieżanstwa 1915 hoda*, Białystok 2000; ta interesująca publikacja w jęz. białoruskim zawiera przede wszystkim wspomnienia mieszkańców Białostoczczyzny z okresu ucieczki przed frontem 1915 r. i dalszej tułaczki w głębi Rosji – właśnie od tego zjawiska powstało słowo *bieżeńcy*.

³⁴ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 199-202. Autorka zawyżyła liczbę prawosławnych Rosjan, podając że 2 mieszkających w Ostrołęce w 1916 r. stanowiło 0,04% ich liczby sprzed wojny, co dałoby liczbę 500. Jak wynika z danych za 1911 r. (zob. Tab. 1), w Ostrołęce mieszkało wówczas około 300 prawosławnych.

skich mieszkańców” wojska carskie zmusiły do ewakuacji. Tragiczny los dotknął wszystkich mieszkańców Ostrołęki, którą niszczyło nie tylko lotnictwo (od wiosny 1915 r.), a zwłaszcza artyleria niemiecka (w lipcu 1915 r.), ale też wycofujące się wojsko rosyjskie. Niemcy, którzy weszli do miasta 3 sierpnia 1915 r., zastali je kompletnie zrujnowane, zwłaszcza centrum (świadczą o tym zachowane fotografie niemieckie), a także wyludnione. Mimo stopniowego powracania mieszkańców do Ostrołęki i przywracania podstaw egzystencji, jeszcze w sierpniu 1916 r. w mieście, prócz Niemców, mieszkało zaledwie 795 Polaków (16,2% stanu sprzed wojny); jeszcze gorzej wyglądała jedynie sprawa z cywilnymi Rosjanami (brak wojska był oczywisty) -2 (0,06%); jedynie Żydzi zachowali w większości swój stan posiadania -4110 (83,8%), choć wśród nich byli też przesiedleńcy z prawobrzeżnej części powiatu ostrołęckiego³⁵.

Dość zaskakującym faktem jest całkowite zachowanie od zniszczenia cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Ostrołęce; kościół farny i pobernardyński (przejęty przez władze carskie po powstaniu styczniowym) zresztą też ocalały niewiele uszkodzone, mimo że znajdowały się na linii ognia; losu tego nie uniknęła za to tzw. Wielka Synagoga. Również nieuszkodzone przetrwały cerkwie w Wojciechowicach – murowana pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła, jak też drewniana cerkiew domowa (o czym niżej). Niestety, nie ustalono losu drewnianej cerkwi 21 Muromskiego pułku piechoty – czy spłonęła podczas bombardowania Ostrołęki, czy też została jeszcze przed wojną przeniesiona na inny teren, np. do Myszynca, gdzie, jak pisano, postawiono świątynię prawosławną w 1908 r., która również przetrwała wojenną zawieruchę.

Opuszczonymi świątyniami „zajęli się” Niemcy. W cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego umieścili skład materiałów wojskowych, m.in. nafty i złomu³⁶. W cerkwi pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła (a także w kościele pobernardyńskim) umieszczono początkowo lazaret wojskowy; gdy w listopadzie 1916 r. w koszarach po wojskach rosyjskich ulokowano pułk ułanów I Brygady Legionów, wówczas przekazano ten budynek wojsku polskiemu³⁷.

11 listopada 1918 r. kapitulowały Niemcy, już wcześniej wojnę przegrali pozostali zaborcy – Rosja i Austria. To oznaczało, przy zaangażowaniu samych Polaków, odzyskanie niepodległości przez Rzeczpospolitą. Po rozbrojeniu Niemców w Ostrołęce przez zakonspirowaną dotąd Polską Organizację Wojskową i ludność cywilną, władzę przejął Tymczasowy Komitet Powiatowy. Wkrótce do miasta skierowano komisarza ludowego, przedstawiciela władzy centralnej; Ostrołęka znów była miastem powiatowym Rzeczypospolitej.

³⁵ Por. J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 42.

³⁶ Zob. K. Sokół, A. Sosna, *Kopuły*, s. 57; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 207; ks. W. Jemielity, *Zabytki sakralne Ostrołęki*, Łomża 1984, s. 21: „W 1890 r. zbudowano w Wojciechowicach cerkiew dla wojska. W 1916 r. przekazano świątynię katolikom, służyła żołnierzom i okolicznej ludności”.

³⁷ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 242-245 (okres II RP w Ostrołęce został w tej monografii poszerzony opracowaniem Janusza Gołoty).

Tabela 2. Prawosławie w pow. ostrołęckim i innych pow. zachodnich woj. białostockiego w 1921 r.

Powiat	Miejscowość	Liczba prawosław. M K Ks.	Cerkiew Mur./Drewn. Stan	Inne budynki	Ziemia/ Lasy	Uwagi
Ostrołęka	Ostrołęka	7 6 --	Murowana Dobry	--	25 m.	Nie było parafii, cerkwie garniz., ziemia miejska
	Wojciechowice	-- -- --	Murowana Średni	--	--	Cerkiew używ. jako kościół garniz.
	Myszyńiec	5 4 --	Drewniana Zły	--	--	Cerkiew wybud. na ziemi gminnej
Ostrów	Ostrów	10 8 --	Murowana Średni	Domek dla stróża, bud. gosp.	--	Parafię skasować jako zbytęcną
Łomża	Łomża	54 61 --	1/ b. sobór Murowana Dobry	--	2 m.-ogród warz. przy cerkwi	Parafię całkiem skasować, cerkwie w dyspozycji władz wojsk. Używana jako kościół 33 pułku piech.
			2/ b. cerkiew pułku Murowana Zły	--		
			3/ b. cerkiew koszar. Murowana Dobry	--		
Kolno	Kolno	-- -- --	Murowana Dobry	--	Ogród przy cerkwi	Parafię skasować jako zbytęcną
Wysokie Maz.	Wysokie Maz.	-- 1 --	Murowana Zły	Sąd Pokoju Dom, stodoła obory	25 m.	Parafię skasować
	Hodyszewo	-- -- --	Murowana Dobry	--	25 m.	Parafię skasować
	Łapy	50 33 --	Rozebrana w 1920 r. przez komitet budowy kościoła	--	--	Parafię skasować

Źródło: AAN, MWRiOP, sygn. 981, s. 53-56, *Prawosławie na terenie woj. białostockiego w 1921 r.*

Uwaga: M – mężczyźni, K – kobiety, Ks. – księża prawosławni, m. – morgi, -- w wykazie nie uwzględniono cerkwi domowych, jak w koszarach w Wojciechowicach.

Okres 1918-1920 należał do najtrudniejszych w dziejach Ostrołęki: gdy miasto powoli odbudowywało się ze zniszczeń wojennych, opanowały je, co prawda na krótko (7-23 sierpnia 1920 r.), wojska bolszewickie. Należy jednak zauważyć, że to wydarzenie nie oznaczało niczego dobrego także dla sytuacji prawosławia w powiecie ostrołęckim – już w styczniu 1918 r. rząd Lenina wydał dekret o oddzieleniu Cerkwi od państwa, co w praktyce oznaczało utratę przez nią majątku i pozbawienie praw³⁸. Niestety, jednak to wydarzenie pogłębiło niechętny stosunek Polaków do prawosławnych Rosjan. „Za wszystko to przyszło zapłacić cerkwiom jako głównym symbolom rosyjskiej epoki. Pozostali przy nich nieliczni parafianie, a ci którzy wrócili, nie mogli liczyć na żadną pomoc. Na początku 1920 roku rozpoczęto masowe odbieranie cerkwi prawosławnym i oddawanie ich katolikom, unitom, rzadziej – protestantom. Nowi właściciele, także chrześcijanie, niezwłocznie je przebudowywali, aby zewnętrznym wyglądem nie przypominały o swym prawdziwym przeznaczeniu. Usuwali „rosyjskie” elementy wystroju – kopuły i prawosławne krzyże. Zbijali dekoracyjne detale i gzymсы. Całkowicie przebudowywano wnętrza, usuwano ikonostasy i zamalowywano polichromie”³⁹.

Sprawą pozostawionych cerkwi i majątków cerkiewnych zajęło się powstałe Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), działając w porozumieniu z Ministerstwem Rolnictwa i Dóbr Państwowych (dalej: MRiDP). Właśnie to do MWRiOP komisarz powiatu ostrołęckiego Jan Dunin-Borkowski skierował w marcu 1919 r. pismo: „W odpowiedzi na pismo z dn. 14 lutego roku bieżącego nr 1372 przesyłam kwestionariusz wypełniony wiadomościami o cerkwiach w powiecie tutejszym”⁴⁰.

Po chwilowej zawierusze w 1920 r., władze centralne, w porozumieniu z wojewódzkimi i powiatowymi, wróciły do sprawy cerkwi. Najszybciej spośród cerkwi w powiecie ostrołęckim rozstrzygnięto sprawę świątyni św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Wojciechowicach. W maju 1921 r. przybył do Wojciechowic 5 Pułk Ułanów Zaslawskich (ulożono go w b. koszarach rosyjskich), a 13 sierpnia 1921 r. przybyły z Warszawy biskup połowy Stanisław Gall poświęcił już kościół katolicki wraz z umieszczoną wewnątrz tablicą upamiętniającą poległych ułanów tego pułku w latach 1918-1920, a więc w walkach z Rosją⁴¹ (raczej trudno uznać to wszystko za „przypadkowy zbieg okoliczności”).

Drewniana cerkiew domowa pw. Matki Bożej Włodzimierskiej w koszarach wojciechowickich została przeznaczona na cele publiczne: „W cerkwi drewnianej urządzono Dom Sportowca, puszczano też tam filmy. Krzyży już nie było, malowideł [sakralnych prawosławnych – J.M.] też nie było. Za to stały wewnątrz

³⁸ M. Heller, A. Niekriz, *Utopia u władzy. Historia Związku Sowieckiego*, wyd. Respublica Polonia U.K. 1986, t. 1, s. 46 i n.

³⁹ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 26.

⁴⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), MWRiOP, sygn. 979, s. 24, Pismo Komisarza Rządu Polskiego na pow. Ostrołęka nr 1600/19 z dn. 17 marca 1919 r. do MWRiOP Dep. Wyznaniowy.

⁴¹ J. Dziewirski, J. Kijowski, H. Maćkowiak, *5 Pułk Ułanów Zaslawskich. Zarys dziejów*, Ostrołęka 1991, s. 50.

kolumny. Sala była spora [na trzysta osób – J.M.]... Ten budynek spalił się w latach 50-tych [w rzeczywistości stało się to w czasie pożaru w 1966 r. – J.M.]”⁴².

O pozostałe świątynie prawosławne w powiecie ostrołęckim (pw. Przemienienia Pańskiego na Felkowej Górze w Ostrołęce i dla rosyjskiej Straży Granicznej w Myszyńcu) dopominały się władze szkolne, pilnie poszukujące budynków dla ulokowania tam tworzących się szkół. Przy okazji należy ponownie sprostować zastrzeżenia niektórych badaczy, oskarżających władze polskie o umiejscowieniu w tej ostrołęckiej cerkwi „składu nafty i złomu” – uczyniły to jeszcze niemieckie władze okupacyjne. MRiDP, zawiadujące pocerkiewnym majątkiem, w marcu 1923 r. poleciło władzom wojewódzkim w Białymstoku, którym podlegała Ostrołęka, by przekazały ten budynek na potrzeby miejscowej Macierzy Szkolnej (umieszczono tam, po przebudowie, Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową, obecnie ZSZ nr 1). Z projektem rozebrania cerkwi na budowę szkoły i przeznaczeniu placu cerkiewnego na wzorowy ogródek dziecięcy do MWRiOP zwrócił się Dozór Szkolny w Myszyńcu w grudniu 1925 r.⁴³

Inną kwestią w spadku po wcześniejszych rządach prawosławnych Rosjan byli sami parafianie prawosławni. W zachodnich powiatach woj. białostockiego parafie prawosławne całkiem skasowano (zob. Tab. 2). Pozostali na tym terenie parafianie wchodzili do parafii białostockiej⁴⁴. „Ludność prawosławna przywiązana do swoich świątyń, zmuszona chodzić na nabożeństwa do odległych wsi [i miast – J.M.], odczuwała zamknięcie cerkwi bardzo dotkliwie, czemu dawała wyraz w licznych petycjach, demonstracjach, a czasem w zajmowaniu cerkwi siłą. W tych sprawach bardzo energiczne zabiegi prowadziły oczywiście władze kościelne, ale rzadko kończyły się one powodzeniem. Obok walki Kościoła o otwieranie nieczynnych cerkwi prawosławni podejmowali starania o odbudowę zniszczonych w czasie wojny oraz o zezwolenie na wznoszenie nowych. MWRiOP oficjalnie przyjęło zasadę udzielania takich zezwoleń jedynie tam, gdzie przewidziana była etatowa parafia lub filia”⁴⁵.

Ważne było też nastawienie większości katolickiej do prawosławnych. W powiecie ostrołęckim, jako że liczba prawosławnych pozostała niewielka (Tab. 3), relacje były poprawne. Pewnym zagrożeniem mogli być niektórzy Polacy-”konwertyci”: „Za czasów carskich był zakaz rozmowy po polsku w miejscach publicznych. Żandarm Lis z Czarnowca [gm. i parafia Rzekuń – J.M.] aresztował Gamdzyka za rozmowę po polsku. Później przeniósł się do Wachu i „przerobił się” na „Lisowa” [...] Po wojnie wrócił [w rodzinne strony – J.M.] jako „Lisowski” [...] Jego brat

⁴² Wywiad z H. Ciszewskim; ustalenia – rozmowa telefoniczna z Jerzym Kijowski (ur. 1941, zam. Ostrołęka, dr historii, autor *Dziejów Ostrołęki 1944-2000*, Ostrołęka 2002) z 10 listopada 2008 r.

⁴³ Za: J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe*, s. 42-43.

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 32 (Szczegółowe sprawozdanie o parafianach prawosławnych na terenie woj. białostockiego 1921).

⁴⁵ M. Papierzyńska-Turek, *Polityka państwa wobec Kościoła Prawosławnego w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] www.ortodox.pl.

mieszkał w Czarnowcu cały czas jako „Lis”⁴⁶. Większość mieszkańców Ostrołęki i powiatu nie widziała jednak żadnego problemu z faktu zamieszkiwania garstki prawosławnych⁴⁷.

Tabela 3. Struktura wyznaniowa Ostrołęki i gmin pow. ostrołęckiego w 1921 r.

	Katolicy	Prawosławni	Inni chrześcij.	Starozakonnii	Łącznie
Ostrołęka	5754	18	21	3352	9145
Wach	8094	5	-	-	8099
Dylewo	6230	1	25	170	6426
Myszyniec	6719	4	21	927	7671
Nasiadki	5115	1	46	-	5162
Goworowo	4682	21	11	1228	5924
Nakły	2430	5	-	14	2449
Piski	3184	11	1	108	3310
Rzekuń	7562	36	12	284	7895
Troszyn	5805	3	-	190	5998
Czerwin	6837	14	9	77	7194
Szczawin	4530	5	4	19	4558
Łącznie	66942	111	152	6631	73836

Źródło: *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe*. Województwo białostockie, Główny Urząd Statystyczny, t. XIX, Warszawa 1927, s. 36-39; Ludność i budynki w gminach kurpiowskich pow. ostrołęckiego w dn. 30 września 1921 r., za: Niedziałkowska Z., *Puszcza Zielona. Bory ostrołęckie*, Warszawa 1981, s. 187-193; dane udostępnione przez dr Jerzego Kijowskiego (wiceprezesa OTN), któremu autor w tym miejscu serdecznie dziękuje.

Uwaga: – brak pełnej zgodności liczb łącznych z danymi odnośnie poszczególnych gmin, podano jak za źródłami, – „Inni chrześcijanie” to w gminach Dylewo i Nasiadki mariawici, w pozostałych, włącznie z Ostrołęką, to ewangelicy.

Niewątpliwie jednak różne trudności przyczyniały się do konwersji pozostającej na terenie powiatu ostrołęckiego ludności prawosławnej. W nowo powstałej diecezji łomżyńskiej (utworzył ją 28 października 1925 r. papież Pius XI), w skład której weszły parafie Ostrołęckiego, konwersje prawosławnych stanowiły ponad połowę wszystkich konwersji na katolicyzm. I tak np. : w 1929 r. z 35 konwertytów do Kościoła katolickiego prawosławnych było 20, w 1930 r.

⁴⁶ Wywiad z H. Ciszewskim.

⁴⁷ Tamże: „*Nie wolno było prześladować za religię [...] ale niektórzy Rosjanie- prawosławni jak-by wstydzili się swego pochodzenia*”. H. Ciszewski ze znanych sobie Rosjan wymienia: Tarasow-kapelmistrz orkiestry dętej na Stacji, Sapiegin-krawiec, zam. ul. Głowackiego, Waclaw Krotow (matka Polka, stąd imię polskie)-pracownik cegielni ul. I Armii Wojska Polskiego, Wołozko-rolnik w Wojciechowicach, Pawłow-Pawłowski (zmienił nazwisko)-policjant, później pracownik poczty, miał dom przy ul. Kolejowej. Do innych znanych osób pochodzenia rosyjskiego-prawosławnego można też było zaliczyć Zofię Falkowską, córkę wysokiego oficera rosyjskiego.

– z 107 prawosławnych 71, w 1931 r. – z 122 prawosławnych 99, w 1932 r. – z 104 prawosławnych 71, w 1933 r. – z 81 prawosławnych 47, w 1935 r. – z 103 prawosławnych 68⁴⁸. Przytoczone liczby konwersji z prawosławia objęły oczywiście tereny o większej liczebności tego wyznania, np. Łomżyńskie, ale i w powiecie ostrołęckim za ten czas nastąpiło kilka takich przypadków:

– „Piotr Sitnikow, lat 26, kawaler, wyznania prawosławnego, zamieszkały w Malinowie, parafii Jelonkowskiej, chce przyjąć wiarę katolicką, przeto mam honor prosić o pozwolenie przyjęcia go na łono Kościoła Katolickiego”⁴⁹;

– „Stawił się osobiście Szczepan Kozakow, wdowiec lat pięćdziesiąt cztery, prawosławny [...] w cerkwi prawosławnej w Łomży ochrzczony”⁵⁰;

– „w obecności świadków Ignacego Strumińskiego (lat 42), Jana Chłudzińskiego (lat 22) z Ostrołeki dokonany został akt przyjęcia do wiary Rzymsko-katolickiej z prawosławia Piotr Warsiak, urodzonego w Mikołajewie, guberni Chersońskiej, w 1900 r.”⁵¹;

– „przyjęta została do Kościoła katolickiego Tatjana Wojtko, prawosławna”⁵²;

– „zgłosiła się Maria Łysak córka Mikołaja i Tatjana z Nowosadów, licząca lat 19, wyznania prawosławnego, zamieszkała w Malaczu w gajówce [...] wyraziła zamiar przejścia na łono Kościoła Katolickiego”⁵³;

– „Antoni Bessonow prawosławny prosi o przyjęcie na łono Kościoła katolickiego [...] Władysław Tomaszewicz i Anna Maczuczyn zawarli w Smoleńsku w cerkwi ślub 11 maja 1918 r. On katolik ona prawosławna. Obecnie mieszkają na stacji Ostrołęka od paru lat i są uważani za małżonków, proszą najpokorniej o indult od 3 zapowiedzi i wzięcie ślubu katolickiego. Przytem ona prosi o przyjęcie na łono Kościoła katolickiego”⁵⁴.

Konwersje odbywały się według określonych przez biskupa łomżyńskiego zasad: „Upoważniam Imć Ks. Proboszcza do przyjęcia na łono Kościoła Katolickiego [...] schyzmatyka i do rozgrzeszenia ab haeresi. Zaznaczam, że przyjęcie to powinno być dokonane według przepisów rytuału, w obecności dwóch świadków po uprzednim przekonaniu się o dobrej woli i znajomości zasad wiary świętej przez petenta. Protokół z tej czynności powinien być wpisany in libro conversorum i podpisany przez Ks. Proboszcza, petenta i świadków”⁵⁵.

⁴⁸ Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej: ArŁm), Acta Conversorum (dalej: AC), Liczba osób, które przyjęły wiarę katolicką na terenie diecezji łomżyńskiej w roku 1935 r. Podano też zestawienie odnoszące się do wcześniejszych lat, brak danych za 1934 r.

⁴⁹ ArŁm, AC, Pismo ks. B. Skarzyńskiego proboszcza parafii w Jelonkach z dn. 30 stycznia 1927 r. do Kurii Diecezji Łomżyńskiej (dalej: KDL).

⁵⁰ ArŁm, AC, Pismo proboszcza parafii w Czarni z dn. 8 października 1928 r. do KDL.

⁵¹ ArŁm, AC, Pismo proboszcza parafii w Ostrołęce z dn. 23 lipca 1928 r. do KDL.

⁵² ArŁm, AC, Pismo proboszcza parafii w Myszyncu z dn. 22 stycznia 1936 r. do KDL.

⁵³ ArŁm, AC, Pismo proboszcza parafii w Lipnikach z dn. 22 marca 1936 r. do KDL.

⁵⁴ ArŁm, AC, Pismo proboszcza parafii w Rzekuniu z dn. 31 maja 1937 r. do KDL.

⁵⁵ ArŁm, Akta do księgi przejścia z prawosławia 1923-1928, sygn. II/475, k. 7, Pismo biskupa łomżyńskiego nr 1688/29 z dn. 16 maja 1929 r. do ks. Stanisława Rostkowskiego proboszcza parafii w Łomży.

Faktu konwersji prawosławnych na katolicyzm w powiecie ostrołęckim nie można tłumaczyć tylko względami teologicznymi. Musiało być też spore poczucie dyskomfortu psychicznego, a ono z kolei było powodowane nie tylko subiektywnymi odczuciami, ale też nastawieniem władz lokalnych, duchowieństwa i otoczenia katolickiego. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że w powiecie ostrołęckim nie odnaleziono żadnych śladów konfliktów na tym tle.

Zakończenie

Bitwa z 26 maja 1831 r. dla Ostrołeki oznaczała nie tylko ogromne straty w ludziach i zabudowie miasta, ale też zwrócenie nań szczególnej uwagi władz carskich, co uwidoczniło się budową pomnika upamiętniającego zwycięstwo prawosławnych Rosjan nad wojskami „buntowniczymi”. To był pierwszy stały ślad prawosławia w tym mieście. Następne wydarzenia potoczyły się jak lawina – „dla pomnika” zbudowano cerkiew, potem, wobec dalszego oporu polskiego i narastających sprzeczności między zaborcami Rzeczypospolitej, lokowano wojska, urzędników, a dla nich kolejne świątynie prawosławne. Dodatkowo, w poszukiwaniu „lepszego życia”, na ziemi etnicznie polskie przybywali kupcy, przemysłowcy, robotnicy, chłopci.

Pierwsze groźne ostrzeżenie dla ludności prawosławnej na ziemiach polskich nastąpiło w związku z wydarzeniami rewolucyjnymi/ powstaniem narodowym z lat 1905-1907. Już wówczas spadła liczba osób cywilnych wyznania prawosławnego – zawsze, gdy dochodzi do entuzjastycznych wystąpień jednego narodu czy wyznania, druga społeczność może poczuć się zagrożona, zwłaszcza jeśli jest „nie na swojej ziemi” (w tym przypadku nie zawsze ma znaczenie czy jest się rzeczywiście „nie na swojej ziemi”, czy tylko druga strona tak uważa).

Katastrofa prawosławia w powiecie ostrołęckim (i ogólnie na ziemiach etnicznie polskich) przyszła w lecie 1915 r., w wyniku przegranej wojny z Niemcami. W krótkim czasie okazało się, że prawosławni (a w każdym razie „Rosjanie”) „zniknęli”; pozostały jedynie „martwe” cerkwie. Co prawda w ciągu następnych lat część (1/7) prawosławnych „znalazła się”, jednakże żadna społeczność wyznaniowa na tym terenie nie poniosła aż takiego ubytku liczebnego. Zapewne ciekawe byłoby poznanie losów poszczególnych prawosławnych w powiecie ostrołęckim w okresie 1915-1920, ale wymaga to podjęcia dalszych badań.

Rok 1918 dla Polaków oznaczał odbudowę niepodległej Rzeczypospolitej, dla prawosławia był za to potwierdzeniem utraconego w 1915 r. „dziedzictwa”. Najazd bolszewicki w 1920 r. nie był, jak pisano, żadną szansą dla prawosławia, raczej pogorszył jego status w II RP. „Poprawa sytuacji nastąpiła w ostatnich dziesięciu latach [po upadku systemu autorytarnego – J.M.]. Stare krzywdy „Ruskich” ulegają stopniowemu zapomnieniu i cerkwie traktuje się jako część historii tych ziem i miasteczek. Coraz więcej młodych ludzi nie widzi w nich pozostałości po zaborach, a element wielokulturowości Polski”⁵⁶.

⁵⁶ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły*, s. 26.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne:

- Archiwum Państwowe w Białymstoku, Urząd Wojewódzki Białostocki 1921.
 Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży, Łomżinskij Pravosławnyj Błagoczynnij 1896-1915, Obzory po Łomżinskoj Gubierni 1902, 1904.
 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1919-1925.
 Archiwum Diecezjalne w Łomży, Acta Conversorum 1923-1937.

II. Źródła drukowane i opracowania:

- Bieżanstwa 1915 hoda, Białystok 2000.
Dolistowska M. 1996. *Kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Łapach: jego architekt Kazimierz Skórewicz*, „Białostoczczyzna”, nr 3.
Dziewirski J., Kijowski J., Maćkowiak H. 1991. *5 Pułk Ułanów Zastawskich. Zarys dziejów*, Ostrołęka.
Heller M., Niekricz A. 1986, t. 1, Utopia u władzy. Historia Związku Sowieckiego, wyd. Republica Polonia U.K.
 ks. **Jemielity W. 1984**, *Zabytki sakralne Ostrołęki*, Łomża.
Kijowski J. 2002, *Dzieje Ostrołęki 1944-2000*, Ostrołęka.
Mironczuk J. 2007, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka.
Mironowicz A., *Z dziejów prawosławia na Białostoczczyźnie* [w:] www. Bialorus.pl.
Niedziałkowska Z. 2002, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka.
Pamiętna książka Łomżinskoj Gubierni 1894, 1898, 1904, 1912, 1914.
Papierzyńska-Turek M., *Polityka państwa wobec Kościoła Prawosławnego w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] www. ortodox. pl.
Paprocka W. 1993, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa.
Rybiński M., *Wyprawa przeciw gwardio i bitwa pod Ostrołęką (1831)*, wstęp i red. N. Kasperek, 2005, *Zeszyty Naukowe OTN nr XIX*, Ostrołęka.
Sokoł K., Sosna A. 2003, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815-1915*, Moskwa.
Sokoł K., Sosna A. 2005, *Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815-1915*, Moskwa.
O. (otiec) Sosna G., m. (matuszka) Troc-Sosna A. 2002, *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*, Białystok.
Szczepański J. 1996, *Cerkwie pułkowe w Ostrołęce*, „Zeszyty Naukowe OTN” nr X, Ostrołęka.

III. Wywiady:

- Ciszewski H.** (ur. 1920, zam. Ostrołęka, regionalista) z 10 listopada 2008 r. (wywiad w posiadaniu autora).
Kijowski J. (ur. 1941, zam. Ostrołęka, wiceprezes OTN, dr historii) z 10 listopada 2008 r. (rozmowa telefoniczna).

STRESZCZENIE

Prawosławie w powiecie ostrołęckim wobec odbudowy Rzeczypospolitej po I wojnie światowej. Praca dotyczy pozycji prawosławia w powiecie ostrołęckim przed wybuchem I wojny światowej oraz tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Odnosi się zarówno do sytuacji ludności prawosławnej (jej liczebność, status prawny, zawodowy, stan oświaty) na tym terenie, jak też losów 5 cerkwi – 4 w samej Ostrołęce i 1 w Myszyncu. Główny problem, przy którym się skupił autor, to ukazanie następującego zjawiska: Jak określone wydarzenia polityczne (w tym przypadku wojna) diametralnie zmieniają położenie współistniejących społeczności wyznaniowych.

SŁOWA KLUCZOWE: Prawosławie, Ostrołęka, cerkwie, Rzeczpospolita Polska

SUMMARY

The Orthodox Church in the Ostrołęka administrative district in relation to the restoration of the Polish Republic after World War I. The work refers to the position of the Orthodox Church in the Ostrołęka administrative district before the outbreak of World War I and just after the regaining of independence by Poland in 1918. It refers both to the situation of the Orthodox population (their numbers, legal and professional status, the condition of education) in this area, as well as to the history of five Orthodox Churches – four in the town of Ostrołęka and one in Myszyniec. The main problem, which the author has focused his attention on, is showing how certain political events (war in the case) diametrically change the situation of religious communities.

KEY WORDS: the Orthodox Church, Ostrołęka, Orthodox Churches, the Polish Republic